

ESTUDIS

La tutela moral de l'obrer emancipat

Notes sobre educació i política
en els inicis històrics del partit
socialista obrer

Per Francesc Calvo Ortega

Universitat de Barcelona

I. El naixement d'una cultura popular

Més que no pas al món del treball, durant tot el segle XIX les consignes a favor de la Instrucció Pública fan referència al catecisme polític dels demòcrates espanyols com el mitjà idoni per aconseguir una dignitat humana que transcendeixi, sense desequilibrar unes estructures de poder que ja vénen donades, les divisions i jerarquies de la societat de l'època. I tot això amb l'objectiu que els individus se sentin integrats en la participació d'una cultura i d'una visió del món que pertany a la burgesia; mentre que, i a la vegada, resta afermada la dominació social d'una classe so-

bre una altra.¹ En aquest sentit es diu:

Si el Poble ha de veure satisfets els seus drets i garantides les seves llibertats que són les llibertats de la societat sencera, és fa necessari que les conegui; que l'instint que sempre l'ha portat a defensar desinteressa i espontàniament les causes que ha cregut justes, es transformi en una clara i profunda convicció.

Tot seguit s'expressa: «És indispensable que el poble s'instrueixi: la instrucció és la condició necessària de la seva emancipació política, com aquesta ho és de la seva emancipació social». I encara més: «Els seus drets polítics els ha de conquerir instruint-se, amb les seves virtuts, amb la seva unió, amb el seu valor; que no altrament es podran assolir [...]».²

L'educació hi és precisament per *nodrir* un imaginari social d'emancipació i no pas per alimentar les forces que necessita el mercat de treball. També és cert que en el cas de Barcelona, Madrid, València i les principals

ciutats dels pobles del nord (Euskadi, Astúries, Galícia) els treballadors que formen part del sector del treball tradicional, els treballadors d'arts i oficis —boters, fusters, ebanistes, estampadors de teles, tintorers, etc.—, seran encara millors obrers amb alguns coneixements tècnics,³ però constitueixen, en qualsevol cas, el signe distintiu i la raó de ser de la jerarquia gremial. Els coneixements únicament són indispensables per a determinats oficis; també, d'altra banda, faciliten la creació de tallers de petites indústries per part d'aquells que han passat per les aules d'una escola d'arts i oficis.⁴ Per a les classes populars, en canvi, l'educació fa referència a una elevació del to moral i intel·lectual que la dignifiqui com a part integrant i col·laboradora de la societat capitalista. En termes clarament regeneracionistes, a principis del segle xx, hi ha la convicció que sigui quin sigui el sistema adoptat per a l'ensenyament tècnic, resulta sempre incompleta la instrucció de l'obrer, perquè queda en un segon terme i a vegades totalment

1. J. A. PIQUERAS ARENAS, «Educación popular y proceso revolucionario español» a *Clases populares, cultura, educación: Siglos XIX y XX*, Madrid, Casa Velázquez i UNED, 1990, p. 87 i s.

2. Fernando GARRIDO, *La república democrática federal universal*, Madrid, 1855, p. 374-381.

3. J. MONÉS, «Enseñanza técnica profesional y desarrollo socio-económico. El caso de la Junta de Comercio de Barcelona (1769-1851)», *Historia de la Educación*, núm. 4 (1985), p. 241-271 i, del mateix autor, *L'obra educativa de la Junta de Comerç (1769-1851)*, Barcelona, COCINB, 1987.

4. F. PEREIRA, i J. SOUSA, «El origen de las escuelas de artes y oficios en Galicia. El caso compostelano», *Historia de la Educación*, núm. 9 (1990), p. 231.

descuidat el que es podria anomenar un *ensenyament social*,⁵ en el sentit paternalista d'una suavització de les relacions capital/treball indispensable per a consolidar la pau social una vegada que la unió entre empresaris i proletariat hagi estat un fet.

El patrons regulen la jornada i el sou amb la major amplitud, que consentin les necessitats d'una producció abundant i barata, que interressi a l'obrer en els beneficis, tenint cura de la seva instrucció, facilitant-li l'estalvi, assegurant-li la vellesa, assistint-lo en la malaltia, que hi vegin sempre un auxiliar i un amic... Els proletaris exercitant els seus drets dins les vies legals, apartant-se de procediments de violència, arma de doble fil destructora del capital i del treball, no facin cas als que prediquen l'odi feroç de classe com a remei per a curar les tristesses del necessitat a qui ofereixen com a únic consol en *les hores negres del chomâge*, la revolució i l'anarquia universal.⁶

Una anàlisi de les classes populars a partir d'un examen en funció de

llurs expressions i manifestacions ideològiques i culturals, així com dels elements associatius i de sociabilitat que moldrien l'univers mental i social al qual pertanyen,⁷ ens demostra que els sectors populars de la societat de l'època recorren sense gaire resistència a un imaginari d'integració col·lectiva de «ciutadania», paraula que invoca una concepció activa de l'acció de tots els individus dins la societat, a més de propugnar una igualtat en la qual el dret al treball fóra la veritable font de riquesa i de la propietat. En aquest sentit, l'emancipació de les classes populars semblaria exigir, en la forma d'un nou imperatiu moral, l'adquisició d'una nova consciència i d'una preparació cultural adequada per a conduir els destins d'un avenir propi.

Dins d'aquest marc històric on es preveuen importants canvis socials es troba l'excel·lent interès dels governants republicans per consolidar una cultura d'alfabetització, mitjançant la qual no tan sols l'obrer ha de quedar incorporat a la transformació

5. A. TERRÓN BAÑUELOS, *La enseñanza primaria en la zona industrial de Asturias (1898-1923)*, Oviedo, Ediciones del Principado de Asturias, 1990.

6. Eduardo Dato en el «Pròleg» a M. FERNÁNDEZ JIMÉNEZ, *El problema obrero y los partidos españoles (Estudio de política contemporánea)*, Granada, 1904, p. XXII-XXIII. Subratllat en l'original.

7. C. E. LIDA, «¿Qué son las clases populares? Los modelos europeos frente al caso español en el siglo XIX», *Historia Social*, núm. 27 (1997), p. 3-21. També M. RALLW, «La sociabilidad obrera en la sociedad de la Restauración (1875-1910)», *Estudios de Historia Social*, núm. 50-51, 1989, p. 168-178.

cultural promocionada per les classes dirigents sinó que, al mateix temps, i molt especialment, es tracta d'incorporar l'home de poble, el camperol, envers la ciutat, el pol d'atracció cultural i laboral per excel·lència.⁸ Des d'aquest punt de vista, l'educació pot ser entesa a la vegada com un primer pas cap al treball assalariat i com un instrument eficaç per a la urbanització del camp; també, l'escola en el camp esdevé un espai de fixació de la cultura urbana i industrial, ja que en l'escola rural s'aboquen, a més a més dels valors urbans de la burgesia, els valors del treball. Per exemple, i més enllà del propi sistema d'instrucció obligatòria la «biblioteca popular», tant en la província com en la capital, és un centre formador i d'irradiació de la cultura: per a uns, els que viuen a pagès i no tenen escola on anar, i per a uns altres, que viuen a la ciutat i tenen escola on anar estan condicionats per les obligacions laborals. En la biblioteca es recullen els fins morals de l'ensenyament escolar. Si l'escola es deixa als nou, als deu o als dotze anys,

la biblioteca popular concedeix a l'individu la possibilitat de continuar un aprenentatge que imprimeix en la seva personalitat els caràcters precisos de l'aculturació burgesa, de la societat capitalista —tot i que encara en aquests anys l'ordre productiu és molt precari—, de l'ideari cultural dominant.

No és estrany, doncs, que la cultura així transmesa no hagi estat altra cosa que una derivació peculiar de la «cultura democràtica», no específicament obrera, que es nodreix àmpliament de les lectures de la petita burgesia.⁹ Força autors han destacat que hi ha una obsessió de mimetisme en la voluntat cultural obrera;¹⁰ i és en aquest sentit que ens hem d'interrogar a propòsit del significat que convé donar, metodològicament, a la idea que el món obrer ha reivindicat un nou univers cultural propi, quan en realitat sembla més aviat que s'ha tractat d'una apropiació de l'entorn cultural del moment. Però l'objectiu d'aquestes notes d'investigació no és tant el discurs d'accés de les classes populars

8. C. LOZANO, *La educación republicana: 1931-1939*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1980, p. 64 i s.

9. J. C. MAINER, *La Doma de la quimera: Ensayos sobre nacionalismo y cultura en España*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona i Escola Universitària de Traductors i Intèrprets, 1988.

10. Entre d'altres, es pot veure: C. SERRANO, «Cultura popular/cultura obrera en España alrededor de 1900», *Historia Social*, núm. 4 (1989), p. 21-31, i J. RANCIÈRE, *La nuit des prolétaires: Archives de rêve ouvrier*, París, Fayard, 1981, p. 11 i s.

a la cultura, és a dir, la conformació d'un discurs cultural ja sia adherit als valors dominants o de caire alternatiu, en el qual s'invocaria un ampli ventall d'activitats educatives, recreacionals i organitzatives —que va de les escoles per a obrers fins a les associacions corals, filharmòniques o teatrals— estructurades dins l'àmbit de sociabilitat propi de les classes populars.¹¹ Si bé aquesta forma d'autoeducació col·lectiva desenvolupada pels integrants de les classes populars permet distingir amb claredat i rigor les escoles i ateneus obrers organitzats *per ells* mateixos, dins del que entenem com l'establiment d'una autonomia de classe, d'una educació *per a ells* instrumentada per poders aliens a la classe obrera —per exemple, institucions de beneficència, eclesiàstiques, filantròpiques o de l'Estat—,¹² preferim donar atenció a un element que ens sembla comú en les dues formes oposades d'educació que acabem de citar. Es tracta de l'encerclament estratègic del que podríem anomenar una *tutela moral* sobre els processos d'educació popular, en el sentit que són uns mecanismes que

esdevenen com a *programadors* de les conductes morals.

II. L'emancipació com a cultiu d'un mateix (el cas del Partit Socialista Obrer Espanyol)

Fernando Álvarez-Uría¹³ va demostrar per primera vegada el pas calculat, en el moviment socialista, que va d'una lluita dels oprimits contra l'ordre capitalista fins a una emancipació dirigida a aconseguir uns comportaments obrers disciplinats en el marc de consens que les reformes socials oferien als partits polítics d'esquerra. Parlem d'una emancipació que ja no es dirigeix cap a la destrucció de les condicions d'explotació, a les quals es veu sotmesa la classe treballadora, sinó que l'objectiu que es planteja a partir d'aquest moment el Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE) té més a veure amb el desenvolupament i la progressió de les capacitats socials dels treballadors *dins* del sistema de valors de la societat burgesa. Mitjançant l'educació, quan més cultivat

11. D'això se n'han anat ocupant algunes publicacions força especialitzades en aquests temes, com per exemple el monogràfic que sota el títol «Escuelas y educación popular» van editar conjuntament les revistes *Analecta Calasanciana* i *Revista de Ciencias de la Educación* (Madrid, 1997), p. 265-368.

12. P. SOLÀ, *Las escuelas racionalistas en Catalunya (1909-1939)*, Barcelona, Tusquets, 1978.

13. F. ÁLVAREZ-URÍA, *Miserables y locos: Medicina mental y orden social en la España del siglo XIX*, Barcelona, Tusquets, 1987, p. 285-307.

estigui l'esperit de cadascú, millor ha de conèixer l'obrer llurs prerrogatives com a ciutadà i llurs necessitats socials; quan més racional sigui l'obrer en millors condicions podrà lluitar pels seus drets.

L'any 1918, quan es plantegen les bases per al congrés del partit, es pren consciència de l'error en què es pot caure si la formació professional queda convertida en l'ensenyament d'un ofici desvirtuant l'objectiu bàsic de l'educació, la formació de l'home en llur integritat. I per això es puntualitza la necessitat que la formació professional no faci referència a cap ofici determinat;¹⁴ no són les aptituds professionals el primer que s'ha de reconèixer en els obrers, sinó les *actituds* que s'han d'assumir dins d'una societat que els demana la col·laboració per a evitar l'agonia que vindria donat en una relació fatal de lluita de classes, com quedà ben demostrat, per exemple, en els fets no tan llunyans de la Setmana Tràgica.¹⁵

Des dels primers moments del moviment obrer, s'ha procurat infiltrar

en l'ànim dels militants la idea de perfeccionar la instrucció individual, d'adquirir una educació politicosocial, habituant-se a una vida col·lectiva i regida democràticament, i de despertar els sentiments de fraternitat i solidaritat humanes. I a tot arreu, els treballadors s'han imposat el deure de realitzar, en les seves organitzacions i en les seves intervencions en la vida pública, aquesta tasca educativa junt amb l'aprenentatge necessari per a poder regir la societat en benefici de tots, per a progressar tan ràpidament com les adquisicions científiques permetin i per a administrar en socialista els interessos col·lectius.¹⁶

La tasca ideològica del socialisme arreu de l'Estat espanyol consisteix ja des de principis del segle xx a fer sortir l'obrer d'un suposat fatalisme inconscient (absentisme laboral, vagues, violència de classe, etc.) per inserir-lo dins d'un progrés conscient: la finalitat política del Partit Socialista és la d'inculcar als treballadors la idea que la situació de desigualtat que pateixen es pot superar mitjançant la voluntat de cadascú pel camí de l'es-

14. F. MILLÁN, *De la revolución laica de la ILE a la escuela republicana*, València, Fernando Torres, 1983, p. 92.

15. A propòsit dels efectes que la Setmana Tràgica va produir en el moviment obrer, és imprescindible l'obra de P. LÓPEZ SÁNCHEZ, *Un verano con mil julios y otras estaciones: Barcelona: De la reforma anterior a la revolución de julio de 1909*, Madrid, Siglo XXI, 1993.

16. R. PLA I ARMENGOL, *El socialismo en Cataluña*, Barcelona, 1926, p. 51-52.

forç individual per ser més intel·ligents, més actius envers una necessària predisposició educativa:

Difondre la cultura, heus aquí el primer objectiu. Si tots els espanyols tinguéssim l'educació convenient, el problema social estaria resolt. S'ha d'emprendre un veritable apostolat; és menester anar als pobles, als centres fabrils i agrícoles, a predicar i a ensenyar a tot el món; als obrers i bracers, nocions de lleis còsmiques, de les lleis físiques, de les lleis biològiques, de les lleis econòmiques i socials, per despertar en la seva ànima l'estima del saber, el sentiment de la dignitat personal, del respecte a la llei, i persuadir-los que, en les reclamacions dels seus drets, han de deixar sempre sana i estalvia la llibertat.¹⁷

L'emancipació del conjunt de tota la classe treballadora serà, doncs, el resultat d'una suma que es va acumulant en el progrés educatiu de cadascú. «En una millor educació o capacitat dels individus, està la capacitat col·lectiva de les societats polítiques per el millorament successiu de l'ordre moral, econòmic i de ciutadania».¹⁸ A cada obrer se li subministra

com a programa tutelat un treball educatiu sobre ell mateix, proper a la seva voluntat de saber, de les seves emocions, la seva activitat familiar i sobre el control de les seves passions, però que, en el fons, no constitueix un exercici de soledat, sinó que es converteix en una veritable *pràctica social* en el sentit que, per una banda, pren una certa forma institucionalitzada, en comunitat i, per altra banda, es produeix l'existència d'exercicis comuns que permeten l'individu rebre el recolzament moral dels altres. Aquesta característica es pot observar en els ja esmentats pols associatius de la classe obrera tutelats moralment per l'elit dirigent del Partit Socialista: les corals, els orfeons, les cases del poble i les mateixes agrupacions polítiques d'àmbit local, entre d'altres, són l'escola on vénen a congregar-se per a ser instruïts, és a dir, elevats individualment a l'altura que es mereixen en sentit col·lectiu, els homes i les dones que no renuncien a l'alliberament futur de l'explotació a la qual estan sotmesos en el present. En aquests centres, es suavitzen els costums i s'aprenen els hàbits socials; també són el

17. M. SALES FERRÉ, *Función del socialismo en la transformación actual de las naciones*, Madrid, 1902, p. 21.

18. *Ponències que han d'ésser objecte de deliberació a la Conferència d'Esquerres Catalanes*, Barcelona, 1931, p. 21.

lloc on els obrers troben el camí per a exterioritzar el que es considera innat en l'ésser humà, el sentiment, ja sigui per mitjà del cant, de la lectura de novel·les populars o per entregues, per les recomanacions que s'acaben escoltant en una xerrada sobre higiene urbana o alcoholisme i que s'institueixen com a col·loquis morals que estimulen o amonesten les conductes; són la guia d'una necessitat d'aprenentatge per a mantenir, en el temps més o menys infinit d'una educació moral, la flama de l'esperança per a un futur millor: les lliçons que cadascú pren per a un mateix, en aquesta forma d'un «cultiu d'un mateix», donen lloc, en poques paraules, a relacions interindividuals, a intercanvis i comunicacions i a vegades, fins i tot, a institucions més o menys limitades o durables en el temps i, finalment, a una certa forma de coneixement i elaboració d'un saber característic de l'ideari emancipador de principis del segle XX.¹⁹

Hi ha una convicció profunda dins l'àmbit de la direcció del moviment socialista en la urgència d'una emancipació moralment tutelada, i que es

defineix en assumir sense discussió, des del punt de vista psicològic de l'època, que l'home actua en la vida d'acord amb l'educació que ha rebut i de la influència que aquesta ha exercit en llur esperit. És a dir, l'home actuaria seguint les regles i els impulsos corresponents al seu grau de cultura intel·lectual i sentimental i a l'orientació d'aquesta cultura respecte als problemes fonamentals de l'individu i la societat. Així mateix, la ignorància apareix en aquest moment de la història no tant com una pertorbació de judici sinó com una *alteració* en la forma d'actuar, de voler, de sentir les passions, d'adoptar decisions i d'entendre el ser lliure: alteració que ja no s'inscriu en l'eix veritat-error-consciència sinó en l'eix passió-voluntat-llibertat. Al costat d'una educació extensiva al conjunt de les classes populars, trobem en l'esquema ideològic del discurs socialista d'emancipació unes tècniques educatives *intensives*, amb una especificitat pròpia que consisteix a permetre als individus, ja sigui per compte propi o amb l'ajuda d'altres, efectuar operacions morals sobre el propi cos, el pensament i la

19. Per a analitzar aquests tipus d'institucions i el coneixement i saber que s'elabora cal tenir en compte l'obra d'un socialista de l'època, fonamental per a entendre els orígens històrics del que estem parlant: J. J. MORATO, *La cuna de un gigante: Historia de la Asociación General del Arte de Imprimir*, Madrid, José Molino Impresor, 1925. (Hi ha una reedició feta el 1984 realitzada a l'Estat espanyol pel Servei de Publicacions del Ministeri de Treball i Seguretat Social.)

voluntat, i això de tal manera que els *transformi* amb l'objectiu d'aconseguir un desenvolupament complet i harmònic de les facultats físiques i intel·lectuals necessàries per a l'emancipació. Concretament, es tracta d'assolir una *autoregulació* de la conducta.

La sortida, l'abandonament dels inferns de la misèria i la ignorància humana serà possible precisament per la conducta d'aquells que hauran sabut treure's de sobre el càstig del no-reconeixement, de la relegació a l'obscuritat del no-saber; que han arribat, pel propi esforç, a albirar la llum del coneixement. Perquè veure la llum és *reconèixer-se* un mateix com a portador privilegiat d'una claredat gens ambigua: l'emancipació. Un obrer emancipat no és només un obrer qualificat. L'obrer qualificat és simplement un obrer el pensament del qual segueix la mà i del qual llur visió del món reflecteix llur pràctica professional i prou. Per contra, un obrer emancipat és un obrer que ha descobert que ell no és tan sols un ésser per al treball i les necessitats materials, no és tan sols la fracció d'una massa considerada pel número i el

pes, sinó un ésser *intel·lectual*, una persona que reflexiona a propòsit del que fa i comunica aquesta reflexió als altres. L'obrer emancipat és aquell individu que ha estat *rehabilitat* intel·lectualment i que per això pot consumir l'acte d'apropiació de la paraula que ell ja ha escoltat i que té la capacitat de transmetre-la als altres, a tots aquells que estan disposats a escoltar-lo. Aquesta tenacitat animà el que es va conèixer com a *missions pedagògiques*,²⁰ el vehicle idoni per a despertar consciències adormides, sembrar inquietuds en allò que un és i al mateix temps no és, donar el coneixement de l'essència del poble i llur memòria, fonamentar la consciència històrica i el reconeixement d'un mateix amb els altres per mitjà de la cultura. Manuel B. Cossío, un dels principals impulsors de les missions, veié en el teatre no únicament una forma de diversió sinó un motiu per què el poble «s'informi de tots els problemes humans que avui donen la volta al món».²¹ L'educació esdevé l'eina per a l'autoreconeixement d'un mateix com a subjecte d'emancipació; com a pas previ per a l'acció política, l'educació suposa la

20. E. OTERO URTAZA, *Las misiones pedagógicas: Una experiencia de educación popular*, La Corunya, Edicions do Castro, 1982.

21. Citat a J. M. FERNÁNDEZ SORIA, *Educación, socialización y legitimación política (España 1931-1970)*, València, Tirant lo Blanch, 1998, p. 36.

clau perfecte en la formació del ciutadà de la República, quan aquesta arribi:

[El Partit Socialista] ha educat i no deixarà de fer-ho. Fent-se càrrec que no n'hi ha prou de conquerir homes per la seva causa, aquests homes hauran de ser, en la mesura del possible, intel·ligents, formals, abnegats, probes i fermes perquè defensin i es facin càrrec d'instruir els seus afiliats, de separar del vici als que hi estan aficionats, d'imbuir el respecte pels altres homes, siguin quins siguin els seus ideals, d'inculcar-los els sentiments de solidaritat entre tots i de fer comprendre que els individus que no tenen voluntat per aconseguir la paraula no són dignes de formar part d'una organització seriosa.²²

La comunicació de l'obrer emancipat pot prendre diverses formes d'expressió diferenciades i a vegades fins i tot combinades: propaganda política, escriptura poètica, predicació dels valors laics i utòpics, ciència social, invenció de màquines i procediments productius, medicina paral·lela..., essent la demostració que dóna sentit a l'existència de l'home rehabilitat i capaç d'una comunicació que surt d'una obscuritat anònima per a fer seu un

nom propi; és a dir, el reconeixement que es dóna en un mateix del signe d'una intel·ligència que és mesurable amb la d'aquells que en la jerarquia social estan per sobre d'ell. Així mateix, l'obrer emancipat és l'home que pren consciència del que fa i de les possibles conseqüències negatives que pot tenir l'acció per a la classe a la qual pertany, que reconeix la identitat del seu poder intel·lectual en la diversitat de llurs manifestacions i que es compromet, en la igualtat assolida entre les intel·ligències que l'envolten, a una interminable tasca de verificació d'aquesta igualtat en el treball en comú per a la societat i el seu progrés.

III. Governar les conductes obreres

Però des d'aquesta perspectiva on es renoven les actituds de les classes populars per mitjà de la cultura dominant, l'aparició d'un autoreconeixement intel·lectual en l'home treballador, abans de ser analitzada com el signe del sorgiment d'un desplaçament històric emancipador, nosaltres volem incidir en l'evidència de la posada en funcionament d'una nova forma de *govern moral* —en el contacte que es dóna entre una forma de domi-

22. P. IGLESIAS, «Educación socialista» (original de 1905), *Sistema*, núm. 11 (1975), p. 117-118.

nació general dels individus i les que fan referència a un mateix— que no es concreta únicament en els requeriments d'una pau social que apaivagui la lluita de classes sinó també en les estructures psicològiques de la cultura popular. Si la «pau social» ha d'asentar-se en la satisfacció interior de cada un dels individus, cal completar la transformació personal d'aquests, per tal que arribi a produir-se com un estat d'ànim, amb la comprensió per part de l'home emancipat que s'ha de fer càrrec de les raons i orígens d'aquesta pau social i que es conformi racionalment amb el sentit que ja li ve donat amb l'imperatiu categòric de la realitat, i que passi a tractar els problemes socials, nacionals o internacionals com un ciutadà comú i responsable, com ho faria un home de ciència i tal com ell mateix en la seva posició ha de reconèixer.

Els motins i les revoltes anticlericals que es produeixen després de la desfeta de l'any 1898, demostren la urgència d'un canvi cultural en una classe obrera que començava a afirmar-se políticament des d'una posició antagònica, amb molta força en les grans ciutats, enfront del regeneracionisme corrupte. Els socialistes

històrics, Pablo Iglesias, Juan José Morato, Antonio García Quejido, entre d'altres, arremetran contra els poders oligàrquics de les cambres de comerç i les lligues d'agricultors proposant com a alternativa a les iniciatives d'aquestes organitzacions un «moviment de progrés» de la classe treballadora, la inèrcia del qual arrossegaria la burgesia a la regeneració del país. Però aquesta regeneració no es pot assolir, diu Pablo Iglesias, en un míting celebrat al Teatre Variedades de Madrid el febrer de 1899, «llançant als quatre vents programes d'alta volada, que més aviat fan riure que no pensar i tenir esperances». L'objectiu comú del moviment ha de ser «la instrucció per a tots, molta instrucció, a fi de poder aconseguir que s'aixequi el nivell intel·lectual del país».²³ Cassià Costal ho veurà anys més tard com un problema postescolar, en el qual s'ha de construir una existència cívica sota formes que responguin a una nova forma de vida. Aquest problema

[...] no es redueix a toixes qüestions d'economia política. No es tracta solament de petits problemes d'ordre industrial. No. Es ventila una qüestió transcendentalment humana, que té

23. Citat a M. M. del Pozo, *Currículum e identidad nacional: Regeneracionismos, nacionalismos y escuela pública (1890-1939)*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2000, p. 32.

les arrels en els arcans de l'ànima dels homes. És una qüestió de psicologia i sociologia, de la qual s'han oblidat els governs en les seves mesures, en les seves disposicions i en les seves lleis. Convindran vostès amb mi que quasi tots els països que han tractat de resoldre la qüestió s'han oblidat de l'aspecte estètic que presenta.²⁴

Per aquesta raó, l'obrer emancipat no haurà de ser algú que milita per una causa sinó que, abans que qualsevol altra cosa, haurà de ser un individu que per mitjà de l'educació transformi la seva manera de ser, és a dir, que operi en ell mateix una *estilització* de la conducta. Honrat, noble, generós, formal, sencer i, per damunt de tot, pacífic, són les exigències de conducta necessàries per al naixement d'un nou obrer la força del qual estarà tutelada per les tècniques emancipadores. Així ho havia entès ja en un sentit prematur l'any 1870 un obrer socialista de nom Juan Simón que encarna —en la forma peculiar de comunicar a d'altres obrers les pròpies experiències en la modalitat de reflexió

intel·lectual— la figura exemplar de l'obrer emancipat:

I si per sortir de la misèria i de l'embrutiment, se'ns aconsella la lluita armada i sagnant contra els nostres opressors, haurem de rebutjar aquells consells, haurem de repel·lir aquelles idees com a falses, nascudes d'enteniments mal avinguts amb els nostres interessos. Hem de lluitar sí, però la nostra lluita, a la vegada que constant, ha de ser tranquil·la; res de violència, res de crueltat; les nostres armes, els nostres instruments de guerra han de ser les eines del treball; la nostra tàctica, la nostra estratègia, la federació, la fraternitat i, sobretot, la nostra constància a educar-nos en la política social, perquè puguem fer un bon ús dels nostres drets i puguem acomplir els nostres deures amb la família i la societat.²⁵

En aquest sentit cal destacar l'absència, per part del PSOE a l'Estat espanyol, d'una anàlisi marxista de la problemàtica socioeducativa a la qual es fa referència.²⁶ En la problemàtica pròpiament educativa plantejada pel

24. C. COSTAL, *Educación post-escolar*, Girona, 1917, p. 15.

25. J. SIMÓN, *El nuevo socialismo o la redención del trabajador*, Barcelona, 1870, p. 19.

26. Es pot consultar el programa d'aquest partit redactat al 1918 a P. CUESTA ESCUDERO «Congreso del PSOE. Bases para un programa de instrucción pública» a *Cuadernos de Pedagogía*, núm. 11 (1975), p. 24 i s. En el cas de la Unió Socialista de Catalunya força emparentada, més que no pas el seu homòleg a l'Estat espanyol, amb el pensament oficial del republicanisme liberal del moment, cf. J. MONÉS, *El pensament escolar i la renovació pedagògica a Catalunya (1833-1938)*, La Magrana, 1977, p. 368 i s.

socialisme en el marc d'una societat de classes, la presència dels principis de caire marxista desenvolupats en el moviment obrer europeu durant la I i II Internacional és força marginal. Per contra, a començaments del segle xx, l'ideari educatiu del PSOE està fonamentat essencialment per altres corrents pedagògics aliens al moviment obrer, i molt especialment en la Institució Lliure d'Ensenyament (ILE), difosos per un grup de la petita burgesia il·lustrada amb una bona representació dins les institucions educatives.²⁷ La influència d'aquest grup en les opinions dels dirigents socialistes es materialitza en la idea d'una «educació integral» que tendeixi: 1) al desenvolupament espiritual de l'home cultivant la seva intel·ligència, sensibilitat i voluntat; 2) al desenvolupament físic mitjançant el cultiu del cos; i 3) tot això dins l'àmbit del racionalisme harmònic proposat per la ILE. És a dir, nodrir i exercitar tots els òrgans, tant físics com psíquics, de l'home en llur integritat, proporció i harmonia en el seu conjunt i conforme als postulats d'una nova ciència pedagògica que descobreix un nou humanisme, l'humanisme de l'individu modern.²⁸

S'aprèn a ser home en el sentit de formar tota una conducta humana, de dirigir-la d'acord amb l'esperit de la societat moderna a partir d'una extrema atenció posada en tots els detalls, fins i tot en els més insignificants, de l'existència.

Mitjançant una educació emancipadora, l'obrer actua moralment sobre ell mateix, en una operació rectificadora de la conducta —construcció i modificació d'un mateix— i per la qual el fet de l'emancipació passa a ser l'objectiu de conquesta del moviment obrer a un instrument de submissió a la tutela moral de la burgesia. Hi ha força exemples en aquella època a propòsit de canalitzar i ordenar la formació de les persones per la via de la transmissió d'una «veritat social» i la implantació d'una «moral universal» centrada en aquests aspectes i relacionades, alhora, amb les operacions efectuades per l'individu sobre el propi cos, l'ànima, el pensament, el comportament en general, a l'efecte de transformar definitivament la conducta de l'home miserable i inculte que només engendra revoltes iroses i odis amenaçats.

27. J. RODRÍGUEZ GUERRA, «Concepto y naturaleza de la educación en el PSOE a principios de siglo», *Historia de la Educación*, núm. 5, 1986, p. 351-358.

28. Y. TURIN, *La educación y la escuela en España de 1974 a 1902: Liberalismo y tradición*, Madrid, Aguilar, 1967, p. 56 i s.

En els mítings, en els diaris, de totes parts on es troben propagandistes del socialisme, aquests no es dediquen a exposar les idees del Partit i la seva tàctica, sinó a recordar la lectura, a condemnar la taverna, el joc i els mals costums, a demanar que en la llar, en el taller, en l'agrupació o en la societat es compleixi bé, encarint en el respecte a tots els homes.²⁹

Des del punt de vista de l'activitat que dirigeix les consciències dels obrers, és a dir, en l'ordre del que podem anomenar una *educació d'adults*, la pràctica sobre un mateix no únicament implica que l'individu es constitueix davant els seus ulls com un ésser imperfecte, ignorant i que, per tant, ha de ser corregit, sinó també com un individu mancat que sofreix de certs «mals» dels quals ha de tenir cura, i si no és possible per ell mateix que ho faci a través d'algú que hi tingui competència.³⁰

Manuel Cordero, republicà i socialista, que va ser el responsable municipal del districte popular de la Latina a la ciutat de Madrid, fins a l'esclat de la Guerra Civil, diagnostica en la massa obrera, que flueix en el medi urbà

sense una orientació de partit, l'afeció d'un mal espiritual de la qual, per descomptat, se n'ha d'estar previngut: «Nosaltres tenim el deure de rebre'ls i ajudar-los; però advertits del perill que amaga per a la serietat de les nostres organitzacions l'estat moral i intel·lectual d'aquestes noves forces. [...] Aquesta força és molt insegura, molt fluctuant, perquè obeeix a la suggestió que els fets produeixen en el seu ànim i no a un estat ferm de consciència».³¹ En aquest sentit, l'educació tracta de convertir tota una col·lecció d'individualitats, que encara no posseeixen la facultat que és possible exercir col·lectivament, en una agrupació d'homes emancipats, capaços de confiança mútua i d'una disciplina de grup en la mesura que és proporcionada per la pròpia emancipació individual. Així, segueix dient M. Cordero, «s'ha d'educar i disciplinar a la manera socialista aquestes noves masses que vénen a nosaltres. [...] Per això considerem indispensable que els organismes de la Unió General de Treballadors i del Partit Socialista, el mateix per als nacionals que els regionals i locals, es proposin educar i

29. P. IGLESIAS, «Educación socialista», *Sistema*, p. 118.

30. J. LARROSA, «Tecnologías del yo y educación (Notas sobre la construcción y la mediación pedagógica de la experiencia de sí)» a J. LARROSA (ed.), *Escuela, poder, subjetivación*, Madrid, Ediciones de la Piqueta, 1995, p. 265 i s.

31. M. CORDERO, *Los socialistas y la revolución*, Madrid, 1932, p. 329-330.

encarrilar aquesta nova força que ve cap a nosaltres. [...] Se'ls ha de convèncer que tots els avenços en benefici de l'organització social seran una conseqüència natural del seu estat de comprensió de les noves realitats polítiques i socials i del seu propi esforç. L'emancipació del treballador ha de ser obra del mateix treballador.»³²

Segons aquest ideari, la classe obrera haurà de ser *refundada* en un poble diferent per l'obra fonamental de l'educació. La tutela moral de l'obrer emancipat significa, en definitiva, que, en el procés educatiu en el qual recau la tasca de transformació, és necessari coordinar els moviments de la massa, regular llurs pensaments, modelar llurs sentiments i presidir totes les accions que l'obrer porta a terme amb la finalitat d'arribar a aconseguir uns comportaments pacífics per a la futura acció política; es tracta del que podríem dir un *govern de les conductes*. Fernando de los Ríos ho expressa molt sintèticament, com el balanç del resultat d'una operació de domini sobre les conductes, en un discurs pronunciat el dia de la inauguració de l'any acadèmic 1917-1918 a la Universitat de Granada:

La llibertat en l'ordre moral és equiparable a la seva autonomia, que equival a dir que, aquest món de passions horroroses, d'apetències urgents, de cobdícies grolleres i ànsies bergants, ha estat possible sotmetre'l, disciplinat i reduït a una inquietud que estimula la voluntat, però que no la impulsa cap a una direcció que la faci desviar del bé, sinó al contrari, l'encamina cap a aquest com l'únic i adequat estatge. No és la llibertat, així entesa, formal enemiga de la vida passional; estima aquesta reconeixent-li la raó psicològica de llur existència, però és ella la llei de l'estimar, el principi que fa possible que els desigs no es desviïn del punt ideal en què han d'estar orientats: el bé.³³

El projecte de reforma de les classes populars a l'Estat espanyol va ser pensat des d'una minoria intel·lectual selecta, però en la qual s'ha de reconèixer, en virtut de la influència que va exercir, una gran mediació política que, independentment del referent partidari, va assumir un *continuum pedagògic* important. La Lliga d'Educació Política creada per Ortega y Gasset seria un clar exponent d'això que estem dient.³⁴ D'aquesta manera,

32. M. CORDERO, *Los socialistas de la revolución*, p. 330-331.

33. F. de los RÍOS, *Discurso leído en la solemne inauguración del curso académico de 1917-1918*, Granada, 1917, p. 9-10.

les classes populars estarien entregades a la passió per una educació com a l'únic remei per a posar fi a tots els mals que pateixen. Enfront d'una situació política agònica, la pretensió d'associar els obrers en un estat comú d'emancipació seria l'art d'unir i fer feliços els individus en un espai moral on fóra possible, segons aquells que es van dedicar a pensar en el tema, fet present al poble i al desenvolupament de la seva educació com a tal. I és sens dubte entre la immediatesa de l'adhesió de les classes populars i l'avenir cert d'una civilització dels homes i dones treballado-

res, que ve perfilada una nova i infinita distància en la qual quedaria instal·lat un altre personatge en l'exercici del poder. No és ja l'home de la política, subjecte de captació i divisió, sinó l'educador armat amb la omnipotència que congrega la *veritat*, en tant que es fa imprescindible la transmissió de la cultura, és a dir, l'educació de tot un poble civil, de totes les classes, amb el qual es connecta tota la societat i en el qual serà possible una civilització burgesa: això és, la cultura com allò mitjançant el qual una societat es fa civil...

34. J. ORTEGA Y GASSET, *Obras completas*, vol. x, Madrid, Espasa-Calpe, 1969, p. 247 i s.